

ELEKTRON TIJORAT PLATFORMALARIDA TUZILADIGAN SHARTNOMALAR TARAFLARI, ULARNING HUQUQ VA MAJBURIYATLARI

*Allambergenova Zamira Rasbergen qizi – Jahon iqtisodiyoti va
diplomatiya universiteti magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat platformalarida tuziladigan shartnomaviy munosabatlarning huquqiy tabiati, uning ko'p qatlamli va ko'p subyekтли tizim sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari kompleks ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda elektron tijoratning asosiy ishtirokchilari — platforma operatori, sotuvchi va xaridor (iste'molchi)ning huquqiy maqomi, ularning o'zaro huquq va majburiyatlari xalqaro huquqiy doktrinalar (Julie E. Cohen, Frank Pasquale, Niva Elkin-Koren va boshqalar) hamda milliy qonunchilik normalari asosida yoritib berilgan. Shuningdek, platforma operatorlarining "raqamli regulyator" sifatidagi roli, "algoritmik boshqaruv" (algorithmic governance) mexanizmlari, axborot asimmetriyasi sharoitida iste'molchilar huquqlarini himoya qilish kafolatlari hamda elektron oferta va akseptning yuridik kuchiga oid masalalar ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat, platforma operatori, elektron shartnoma, algoritmik boshqaruv, raqamli regulyator, iste'molchilar huquqi, elektron oferta va aksept, raqamli iqtisodiyot.

Elektron tijorat platformalarida tuziladigan shartnomaviy munosabatlar zamonaviy raqamli iqtisodiyotning eng murakkab huquqiy institutlaridan biri bo'lib, ular an'anaviy Fuqarolik-huquqiy shartnomalardan tubdan farq qiluvchi ko'p qatlamli va ko'p subyekтли tizim sifatida shakllanadi. Xalqaro huquqiy doktrinada, xususan Julie E. Cohen va Frank Pasquale tadqiqotlarida elektron platformalar "private governance systems" ya'ni "xususiy boshqaruv tizimlari" sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvga ko'ra, platformalar nafaqat vositachi,

balki raqamli iqtisodiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ subyekt sifatida ham faoliyat yuritadi¹.

To'rayev U.A. "Elektron hujjat aylanishining huquqiy asoslari monografiyasida elektron hujjatning yuridik kuchi, elektron imzoning huquqiy ahamiyati va elektron hujjat aylanishi tizimidagi subyektlar o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qilgan². Olim elektron hujjatni shartnomaviy munosabatlar tizimida ko'rib chiqib, uning isbotlov kuchi va autentiklik masalalarini yoritgan. Shu bilan birga, monografiyada elektron hujjat aylanishi asosan davlat boshqaruvi va korporativ munosabatlar nuqtai nazaridan o'rganilgan.

Elektron tijorat platformalarida asosiy huquqiy munosabatlar uch asosiy subyekt o'rtasida shakllanadi: platforma operatori, sotuvchi (yoki xizmat ko'rsatuvchi) va xaridor (iste'molchi). Ushbu tizimda platforma operatori markaziy muvofiqlashtiruvchi subyekt bo'lib, u raqamli infratuzilmani yaratadi va barcha tranzaksiyalarni texnik hamda huquqiy jihatdan boshqaradi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda, jumladan Ruth Schmitz va Niva Elkin-Koren tadqiqotlarida platforma operatorlari "algorithmic regulators" sifatida ham baholanadi, chunki ular algoritmlar orqali bozor jarayonlarini bilvosita tartibga soladi³.

Platforma operatorining huquqlari keng ko'lamli bo'lib, u foydalanuvchilarni ro'yxatdan o'tkazish, kirish huquqini cheklash, platforma qoidalarini bir tomonlama o'zgartirish, reyting va tavsiya algoritmlarini belgilash hamda komissiya siyosatini yuritish vakolatiga ega. Platforma operatorining asosiy huquqlari quyidagilardan iborat: foydalanuvchilarni autentifikatsiya qilish va ro'yxatdan o'tkazish, platforma qoidalarini ishlab chiqish va bir tomonlama o'zgartirish, algoritmik reyting tizimlarini joriy etish, reklama va tavsiya mexanizmlarini boshqarish, tranzaksiyalar bo'yicha

¹ Cohen J. E. Between Truth and Power. Oxford University Press, 2020.

² To'rayev U. A. Elektron hujjat aylanishining huquqiy asoslari. Monografiya. Toshkent: Fan, 2021. – B. 80-95.

³ Pasquale F. New Laws of Robotics. Harvard University Press, 2020.

komissiya undirish, foydalanuvchi akkauntlarini vaqtincha yoki doimiy bloklash hamda platforma xavfsizligini ta'minlash maqsadida monitoring olib borish. Zamonaviy platformalar, ayniqsa Amazon, Alibaba Group va eBay kabi global tizimlar sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanib, foydalanuvchi xatti-harakatlarini avtomatik tahlil qiladi. Natijada platforma operatori iqtisodiy jarayonlarni algoritmik boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi³.

Biroq platforma operatorining keng vakolatlari unga katta majburiyatlarni ham yuklaydi. Xususan, u platforma uzluksiz faoliyatini ta'minlash, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, kiberxavfsizlik choralari ko'rish, noqonuniy kontent va firibgarlikning oldini olish, iste'molchilarga aniq va shaffof ma'lumot taqdim etish hamda nizolarni hal qilish mexanizmlarini yaratishga majburdir. OECD va UNCTAD tavsiyalariga ko'ra, platforma operatorlari "due diligence" tamoyiliga rioya qilishi, ya'ni foydalanuvchilarga yetkazilishi mumkin bo'lgan zararlarni oldindan baholashi va oldini olishi lozim⁴. Yevropa Ittifoqining General Data Protection Regulation (GDPR) talablari asosida platforma operatorlari "privacy by design" va "privacy by default" tamoyillariga rioya qilishi kerakligi belgilangan⁵.

Sotuvchi elektron tijorat platformasida iqtisodiy faoliyat yurituvchi asosiy ishtirokchi bo'lib, u raqamli muhitda mahsulot yoki xizmatni taklif qiladi. Xalqaro ilmiy adabiyotlarda, xususan Chris Reed va Graham Smith⁶ tadqiqotlarida sotuvchi endilikda mustaqil bozor subyekti emas, balki platforma algoritmik tizimiga integratsiyalashgan ishtirokchi sifatida ko'riladi. Bu holat uning iqtisodiy mustaqilligini qisman cheklaydi, chunki mahsulotning ko'rinishi, reytingi va sotuv hajmi platforma ichki mexanizmlariga bog'liq bo'ladi.

⁴ OECD. Recommendation of the Council on Consumer Protection in E-commerce. – Paris, 2022. – P. 11–14.

⁵ General Data Protection Regulation. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. – Art. 25.

⁶ Reed Chris, Smith Graham. Internet Law and Regulation. – London: Sweet & Maxwell, 2018. – P. 214–216.

Sotuvchining huquqlari qatoriga mahsulot joylashtirish, narx belgilash, reklama xizmatlaridan foydalanish va iste'molchilar bilan shartnoma tuzish kiradi. Sotuvchining asosiy huquqlari qatoriga platformaga mahsulot yoki xizmat joylashtirish, narx siyosatini belgilash, reklama vositalaridan foydalanish, iste'molchilar bilan elektron shartnoma tuzish, platforma orqali to'lovlarni qabul qilish va nizolarni ko'rib chiqishda ishtirok etish kiradi. Shu bilan birga, sotuvchi mahsulot sifati uchun javobgar bo'lish, iste'molchiga to'liq va haqqoniy ma'lumot taqdim etish, intellektual mulk huquqlarini buzmaslik, mahsulotni o'z vaqtida yetkazib berish va qaytarish siyosatiga rioya qilish majburiyatlarini ham bajaradi. Yirik platformalar, jumladan Amazon va Alibaba Group, sotuvchilarga nisbatan qat'iy compliance (muvofiqlik) siyosatini qo'llaydi, bu esa iste'molchilar himoyasini kuchaytiradi⁷.

Xaridor esa elektron tijorat tizimining yakuniy iste'molchisi bo'lib, uning huquqiy maqomi zamonaviy huquqshunoslikda alohida himoya ostidagi subyekt sifatida qaraladi. Danielle Keats Citron va Rosa Barcelo fikriga ko'ra, raqamli platformalarda xaridorlar axborot asimmetriyasi sharoitida faoliyat yuritadi, ya'ni ular platforma va sotuvchi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotga to'liq tayanadi. Shu sababli iste'molchi huquqlarini kuchaytirish zamonaviy elektron tijorat siyosatining markaziy yo'nalishiga aylangan⁸.

Xaridorning asosiy huquqlariga to'liq axborot olish, xavfsiz tranzaksiya, mahsulotni qaytarish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va nizolarni hal qilishda ishtirok etish kiradi. Shu bilan birga, u platforma qoidalariga rioya qilish, to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish va shartnoma shartlarini buzmaslik majburiyatiga ega.

Elektron tijorat tizimida xaridor yoki iste'molchi alohida himoyaga muhtoj subyekt sifatida qaraladi. Chunki raqamli muhitda xaridor ko'pincha mahsulotni real ko'rish imkoniyatiga ega emas va platforma hamda sotuvchi

⁷ OECD. Consumer Protection in E-commerce Guidelines (2022). <https://oecd.org>

⁸ Citron D. K. The Fight for Privacy. Norton, 2021.

tomonidan taqdim etilgan axborotga to'liq tayanadi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda iste'molchi "digital vulnerability" holatida bo'lishi, ya'ni uning iqtisodiy qarorlari algoritmik ta'sir ostida shakllanishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Xaridorning asosiy huquqlariga to'liq axborot olish, xavfsiz tranzaksiya, mahsulotni qaytarish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va nizolarni hal qilishda ishtirok etish kiradi. Xaridorning huquqlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: mahsulot yoki xizmat haqida to'liq va aniq axborot olish, xavfsiz to'lov tizimidan foydalanish, mahsulotni qaytarish yoki almashtirish, shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligini talab qilish, elektron tranzaksiyalarning huquqiy himoyasidan foydalanish hamda nizolarni sudgacha yoki sud orqali hal qilish imkoniyatiga ega bo'lish. Shu bilan birga, u platforma qoidalariga rioya qilish, to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish va shartnoma shartlarini buzmaslik majburiyatiga ega⁹.

Huquqiy asoslar nuqtai nazaridan elektron tijorat platformalaridagi shartnomalar "UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce" (1996), "UN Convention on Electronic Communications" (2005), "OECD Consumer Protection Guidelines" (2022) hamda "General Data Protection Regulation" kabi xalqaro hujjatlar bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar elektron oferta va akseptni huquqiy jihatdan tan oladi, elektron hujjatlar va elektron imzoning yuridik kuchini belgilaydi hamda iste'molchi huquqlarini himoya qilishni majburiy prinsip sifatida o'rnatadi¹⁰.

Elektron tijorat platformalaridagi shartnomalarning yana bir muhim jihati — elektron ofertaning va elektron akseptning huquqiy kuchidir. UNCITRAL tomonidan ishlab chiqilgan "Model Law on Electronic Commerce"¹¹ hujjatida elektron shakldagi xabarlar yozma shaklga tenglashtirilishi belgilangan. Bu norma elektron shartnomalarning xalqaro savdo tizimida to'laqonli huquqiy

⁹ Zuboff Shoshana. The Age of Surveillance Capitalism. – New York: Public Affairs, 2019. – P. 211–219.

¹⁰ European Union. GDPR Regulation 2016/679. <https://eur-lex.europa.eu>

¹¹ UNCITRAL. Model Law on Electronic Commerce (1996, updated materials). <https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce>

kuchga ega bo'lishini ta'minladi. Natijada elektron platformalarda “click-wrap agreements”, “browse-wrap agreements” va “smart contracts” kabi yangi shartnoma shakllari keng tarqaldi.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy qarashlarda platforma ichki shartnomalari “algorithmic governance” tushunchasi bilan bog'lanadi, ya'ni platforma operatori faqat huquqiy emas, balki texnologik boshqaruvni ham amalga oshiradi. Bu esa huquq va texnologiyaning konvergentsiyasini yuzaga keltiradi va elektron tijoratni klassik Fuqarolik huquqidan farqli yangi huquqiy yo'nalishga aylantiradi. Mireille Hildebrandt ushbu jarayonni “code-based governance” sifatida baholab, huquqiy boshqaruvning algoritmlar vositasida amalga oshirilishini ta'kidlaydi¹².

O'zbekiston Respublikasida esa ushbu munosabatlar Fuqarolik kodeksining 367–370-moddalari, “Elektron tijorat to'g'risida”gi Qonun (O'RQ-792, 2022) hamda “Elektron hujjat aylanishi to'g'risida”gi qonun bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar elektron shartnomalarning yozma shaklga tengligini, elektron imzo yuridik kuchga ega ekanligini hamda platforma subyektlarining huquqiy maqomini belgilaydi¹³.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy qarashlarda platforma ichki shartnomalari “algorithmic governance” tushunchasi bilan bog'lanadi, ya'ni platforma operatori faqat huquqiy emas, balki texnologik boshqaruvni ham amalga oshiradi. Bu esa huquq va texnologiyaning konvergentsiyasini yuzaga keltiradi va elektron tijoratni klassik Fuqarolik huquqidan farqli yangi huquqiy yo'nalishga aylantiradi¹⁴.

Elektron tijorat platformalarida shartnoma taraflarining huquq va majburiyatlari so'nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari bilan yanada murakkablashib bormoqda. Xususan, platforma operatorlari faqat vositachi

¹² Hildebrandt Mireille. Smart Technologies and the End(s) of Law. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015. – P. 67–74.

¹³ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va “Elektron tijorat to'g'risida”gi Qonun. <https://lex.uz>

¹⁴ De Filippi P., Wright A. Blockchain and the Law. Harvard University Press, 2020.

sifatida emas, balki bozorni shakllantiruvchi va tartibga soluvchi “raqamli reguliator” sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Xalqaro huquqiy doktrinada Niva Elkin-Koren va Mireille Hildebrandt kabi olimlar platformalarni “code-based governance” tizimi sifatida talqin qilib, ular huquqiy normalarni algoritmlar orqali amalda joriy etishini ta’kidlaydi¹⁵. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, platforma ichki qoidalari oddiy shartnoma bandlari emas, balki real iqtisodiy xulq-atvorni belgilovchi normativ mexanizmga aylangan. Natijada platforma operatorining huquqlari kengaygan sari uning javobgarligi ham ortib, u faqat texnik xizmat ko‘rsatuvchi emas, balki huquqiy muvozanatni saqlovchi subyekt sifatida qaralmoqda.

Elektron tijorat munosabatlarida iste’molchilar huquqlarining himoyasi alohida dolzarblik kasb etadi, chunki raqamli muhitda axborot asimmetriyasi doimiy ravishda mavjud bo‘ladi. Danielle Keats Citron va Shoshana Zuboff tadqiqotlariga ko‘ra, yirik raqamli platformalar foydalanuvchi xatti-harakatlarini kuzatish va tahlil qilish orqali ularning qarorlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi¹⁶. Bu esa iste’molchi erkin tanlovining cheklanishi xavfini yuzaga keltiradi. Shu sababli zamonaviy huquqiy tizimlarda iste’molchilarni himoya qilish faqat shartnomaviy munosabatlar bilan emas, balki ma’lumotlar shaffofligi, algoritmik ochiqlik va adolatli savdo tamoyillari bilan ham bog‘lanmoqda. OECD va UNCTAD tavsiyalarida aynan shu masalalar raqamli iqtisodiyotda asosiy himoya yo‘nalishlari sifatida belgilangan¹⁷.

Shuningdek, elektron tijorat platformalarida shartnomaviy munosabatlarning transchegaraviy xarakteri taraflarning huquq va majburiyatlarini yanada murakkablashtiradi. Chunki bir shartnoma doirasida turli davlatlarning huquq tizimlari bir vaqtning o‘zida amal qilishi mumkin. Bu

¹⁵ Elkin-Koren N., Hildebrandt M. Digital Platforms and Algorithmic Governance. Cambridge University Press, 2020.

¹⁶ Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs, 2020 edition; Citron D. K. The Fight for Privacy. W. W. Norton, 2021.

¹⁷ OECD. Consumer Protection in E-commerce Guidelines (Updated 2022). <https://www.oecd.org/digital/consumer/>
UNCTAD. Digital Economy Report 2021. https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf

holatda “lex contractus” (shartnomaga qo'llaniladigan huquq) va “jurisdiction clause” (yurisdiksiya bandi) asosiy hal qiluvchi omillarga aylanadi. Xalqaro amaliyotda UNCITRAL tomonidan ishlab chiqilgan model qoidalar aynan shu murakkabliklarni kamaytirishga qaratilgan bo'lib, elektron shartnomalarning global darajada bir xilda talqin qilinishini ta'minlashga xizmat qiladi¹⁸. Natijada platforma operatori, sotuvchi va xaridor o'rtasidagi huquqiy muvozanat xalqaro standartlar asosida shakllanadi va raqamli savdo barqarorligi mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cohen J. E. Between Truth and Power. Oxford University Press, 2020.
2. To'rayev U. A. Elektron hujjat aylanishining huquqiy asoslari. Monografiya. Toshkent: Fan, 2021. – B. 80-95.
3. Pasquale F. New Laws of Robotics. Harvard University Press, 2020.
4. OECD. Recommendation of the Council on Consumer Protection in E-commerce. – Paris, 2022. – P. 11–14.
5. General Data Protection Regulation. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. – Art. 25
6. Reed Chris, Smith Graham. Internet Law and Regulation. – London: Sweet & Maxwell, 2018. – P. 214–216
7. OECD. Consumer Protection in E-commerce Guidelines (2022). <https://oecd.org>
8. Citron D. K. The Fight for Privacy. Norton, 2021.
9. Zuboff Shoshana. The Age of Surveillance Capitalism. – New York: Public Affairs, 2019. – P. 211–219.

¹⁸UNCITRAL. Model Law on Electronic Commerce (1996, updated materials). <https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce>

10. European Union. GDPR Regulation 2016/679. <https://eur-lex.europa.eu>
11. UNCITRAL. Model Law on Electronic Commerce (1996, updated materials). <https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce>
12. Hildebrandt Mireille. Smart Technologies and the End(s) of Law. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2015. – P. 67–74.
13. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi va "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonun. <https://lex.uz>
14. De Filippi P., Wright A. Blockchain and the Law. Harvard University Press, 2020.
15. Elkin-Koren N., Hildebrandt M. Digital Platforms and Algorithmic Governance. Cambridge University Press, 2020.
16. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs, 2020 edition; Citron D. K. The Fight for Privacy. W. W. Norton, 2021.
17. OECD. Consumer Protection in E-commerce Guidelines (Updated 2022). <https://www.oecd.org/digital/consumer/>
UNCTAD. Digital Economy Report 2021. https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf
18. UNCITRAL. Model Law on Electronic Commerce (1996, updated materials). <https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce>